

Екологічна діяльність православної церкви

Проаналізовано основні напрямки екологічної діяльності православної церкви. Розглянуто особливості взаємодії церкви з суспільством у окресленому ракурсі. Увага зосереджена на дослідженні ролі православ'я у подоланні екологічної кризи.

Ключові слова: екологічна діяльність, екологічні проблеми, православна церква, наколишне середовище, суспільство.

Сучасний етап розвитку людства характеризується існуванням глобальних проблем, які вимагають негайної реакції від кожної людини зокрема і від світового співтовариства загалом. Оскільки їх вирішення значною мірою залежить від рівня духовного розвитку суспільства, то релігія може стати тією ланкою, яка допоможе усвідомити необхідність зміни ціннісних орієнтирів людини ХХІ ст.. Слід зазначити, що православна церква прагне реагувати на всі виклики глобалізованого світу, наголошуючи на тісному зв'язку аксіологічної кризи з екологічною, яка вимагає від суспільства розробки нової парадигми взаємодії з навколишнім середовищем.

Зауважимо, що процес визнання екологічних проблем першочерговими, тобто такими, які вимагають негайного вирішення, тривав досить довго, але питання залишається відкритим. Про це свідчать публікації на задану тематику науковців різних галузей. Так, основні етапи розвитку екологічного руху окреслено екологами Г.Білявським, І.Костіковим, Р.Фурдуй [3], на вплив рівня екологічної свідомості на його розвиток, а також на вирішення екологічних проблем акцентують увагу Т.Гардашук, В.Деркач, Ф.Канак, М.Кисельов, А.Толстоухов [7], на проблемі відповідальності людини у взаємодії з природою наголошує А.Герасимчук [6]. Дослідженням діяльності церкви у сфері екології займаються І.Вітюк [5], І.Фенно [11]. Джерельною базою для аналізу екологічної діяльності православної церкви є наступні документи: «Основи соціальної концепції Української Православної Церкви» [8], проект «Екологічна концепція Російської Православної Церкви» [10], а також послання Патріарха Константинопольського Димитрія I [12], публікації Патріарха Константинопольського Варфоломія I [4].

Незважаючи на наявний науковий доробок, дослідження екологічної діяльності як православної церкви на сучасному етапі розвитку людства залишається актуальним.

Метою статті є виявлення особливостей екологічної діяльності православної церкви, її ролі у вирішенні екологічних проблем.

Перша хвиля екологічної мобілізації (1880–1910 рр.) зумовила становлення європейського екологічного руху за збереження природно–культурної спадщини та розбудову відповідної організаційної структури. У цей час було створено Комісію для міжнародної охорони природи, згодом (1948р.) з ініціативи лідерів європейського природоохоронного руху й за сприяння ЮНЕСКО було створено Міжнародний союз з охорони природи та природних ресурсів, пізніше почав функціонувати Світовий фонд дикої природи. В свою чергу, в США першими національними організаціями, які виступали за збереження довкілля стали «С'єра Клуб» і «Національне товариство Аудубон». Проте кульмінацією «екологізації» суспільно–політичного життя стало відзначення першого Дня Землі у квітні 1970 р., який ознаменував початок нової доби – доби екології [7, с.160–162]. Активізація екологічного руху пов'язана з проведенням конференції ООН із навколишнього середовища в Стокгольмі (1972 р.). Вивчення і аналіз суперечностей у функціонуванні біосфери і соціосфери спричинили зміни в осмисленні, оцінці й визначенні форм і напрямків подальшої діяльності людства, квінтесенцією чого стала концепція збалансованого (стійкого) розвитку. У доповіді, підготовленій Комісією ООН із довкілля під керівництвом Г.Брундландт, «Наше спільне майбутнє» (1989 р.), було визначено, що збалансованим є розвиток, який дає можливість

на довгостроковій основі забезпечити стабільне економічне зростання, що не призводить до деградаційних змін у навколишньому середовищі; досягнення стійкого рівня розраховано на задоволення потреб як сучасного, так і майбутніх поколінь [3, с.3–4].

Варто зазначити, що окреслена концепція збалансованого (стійкого) розвитку змусила соціум визнати себе відповідальним за подальшу долю навколишнього середовища. Підтвердженням цього стала Конференція ООН з питань довкілля та розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.). План дій «Порядок денний XXI століття», окреслений на ній, мав концептуальний характер і став першим кроком співтовариства до гармонійного і збалансованого співіснування із біосферою.

Підсумком діяльності міжнародного співтовариства щодо подолання глобальних проблем став Саміт Тисячоліття у 2000 р., на якому у «Декларації Тисячоліття» була зроблена спроба визначити пріоритетні цілі розвитку людства на тривалий історичний період. Оскільки, через десять років після конференції в Ріо-де-Жанейро людство відчувало потребу оцінити, наскільки його діяльність є оптимальною щодо глобальних тенденцій у еволюції системи «суспільство–природа» й зробити практичні кроки для переходу до збалансованого розвитку. Для надання нового імпульсу реалізації «Порядку денного XXI століття», у 2002 р. в Йоганнесбурзі (Південна Африка) було організовано Всесвітній саміт з екологічно збалансованого розвитку. Метою якого було віднайти відповіді на виклики сучасному людству та розробити механізми й плани дій і графік їх реалізації на всіх рівнях земного соціуму [3, с.4]. Проте новий стратегічний підхід до розв'язання життєво важливих проблем людства не знайшов широкого розуміння у світі, не дістав адекватного відображення у політиці більшості держав. Людство далі продовжує експлуатувати природу, її ресурси для задоволення своїх потреб, користуючись тією ж методологією життєдіяльності, що зводиться до фінансового й економічного вирішення екологічних проблем. Залишаються неподоланими п'ять основних суперечностей, які передбачалося усунути за допомогою Плану дій на XXI століття, прийнятого у Ріо-де-Жанейро (1992 р.), а саме:

- між реальним життям та існуванням гармонії з природою;
- між реальним розвитком і навколишнім середовищем;
- між інтересами сучасного і майбутнього поколінь;
- між багатими і бідними країнами та людьми;
- внутрішньоекономічного характеру.

Варто зазначити, що однією з головних причин існування цих суперечностей є невміння або небажання поєднувати життя людства і природи, низькі екологічна культура і екологічна свідомість сучасних людей. Тому об'єднанню людства для вирішення глобальних екологічних проблем можуть допомогти усі релігії світу за умови їх трансформації відповідно до змін життя людства [3, с.40–41]. Оскільки, подолання екологічної кризи повинно відбуватися в різних напрямках: економічному, політичному, культурологічному, але всі заходи повинні здійснюватися з врахуванням етичних норм, ґрунтуватися на всезагальній відповідальності [6, с.24]. На нашу думку, діяльність релігійних організацій може відіграти важливу роль у окресленому процесі.

Як реакція на сучасні проблеми, зокрема і екологічні, сформувалася християнська глобалістика як складова вивчення християнських конфесій, що включає певний комплекс різних концепцій та ідей, які відображають загальнолюдські проблеми, характерні для сучасного етапу розвитку цивілізації. Останнім часом, на відміну від 60–80-х рр., коли більшість християнських теологів займала позиції соціального песимізму, поширеним є більш поміркований підхід, що солідаризується у подоланні перепон для їх вирішення. Християнські богослови тлумачать глобальні проблеми як вираження гріховної природи людства, а шляхом їх вирішення, вважають вони, є перетворення внутрішнього світу людини на основі християнської етики.

Вкажемо, що на початку 70-х рр. теологи зосередили увагу на екологічних проблемах. Оцінка глобальних проблем християнськими богословами характеризується теоцентризмом. Вважаючи їх наслідком діяльності людей, приматом техніки над мораллю, гріховністю людської природи, християнські ідеологи пропонують керуватися такими морально-етичними категоріями як всезагальний гуманізм, загальнолюдська солідарність [1, с.719–721]. Проте, як вважає І.Вітнюк, доктринальне осмислення еколо-

гічних проблем має переважно прикладний характер, кризові явища в навколишньому середовищі використовуються як ілюстрація положень віровчення [5, с. 63].

Доцільно відзначити, що одним з головних принципів, на яких ґрунтується позиція православної церкви в сфері екології, є принцип єдності і цілісності створеного Богом світу. Православ'я не розглядає природу як замкнену структуру, наголошуючи на взаємозв'язку рослинного, тваринного та людського світів. Природа не повинна сприйматися лише як вмістилище ресурсів, призначених для егоїстичного споживання, людина зобов'язана усвідомлювати свою роль дбайливого і відповідального господаря [8, с. 66–67].

Православні богослови визнають природне творіння невіддільним від долі людства, на їх думку кожна дія людини залишає слід на тілі Землі. Ставлення людини до творіння відображає ставлення людей один до одного.

Екологічна криза, з точки зору православних теологів, невіддільно пов'язана економікою, оскільки глобальна економіка переросла здатність планети підтримувати її. Наприклад, від глобального потепління постраждають ті, хто може дозволити собі найменше. Тому варто відзначити зв'язок екологічних проблем з соціальною проблемою бідності, будь-яка екологічна діяльність вимірюється її впливом на людей, особливо бідних. Відповідно стурбованість екологічними проблемами пов'язана з турботою про соціальну справедливість. Тому церква, яка нехтує молитвою про навколишнє середовище, вважає Патріарх Константинопольський Варфоломій I, – це церква, яка відмовляється давати їку нужденним людям. Суспільство з негативним ставленням до творіння Божого виникає як наслідок відмови людей від турботи один про одного [4, с. 31]. Зауважимо, що занепокоєння з приводу руйнування та надмірної експлуатації навколишнього середовища було висловлено Патріархом Константинопольським Димитрієм I. Він відзначав, що зловживаючи своїм становищем, людина привела світ до межі апокаліптичного саморуйнування. Зважаючи на таку ситуацію, тобто необхідність захисту творіння Божого – природи, церква не може знаходитись осторонь. Егоцентризм призвів до того, що люди втратили відчуття священності творіння, люди поводяться як експлуататори. Місце аскетизму, до якого завжди закликала православна церква, зайняло насильство над природою не для задоволення необхідних потреб, а нескінченних людських бажань і пристрастей. Якщо таке становище не буде змінено, то ціною зухвалості людства стане його самознищення. Зважаючи на вищесказане, Святим синодом Константинопольської Православної церкви було проголошено 1 (14) вересня, коли святкується індикт, тобто початок церковного року, Днем захисту навколишнього середовища. У цей день православна церква молиться за все створіння, закликаючи відповідально ставитися до природи [12]. Ця подія стала важливим кроком у збереженні природи, оскільки привертала увагу суспільства до екологічних проблем, наголошуючи на важливості їх подолання задля подальшого існування людства.

Вважаємо за необхідне відзначити створення Комісією Міжсоборної присутності з питань взаємодії Церкви, держави і суспільства проекту документа «Основи екологічної концепції Російської Православної Церкви». В якому зазначається, що все людство несе відповідальність за стан природи – творіння Божого. Зменшення ресурсів і забруднення навколишнього середовища на фоні зростання чисельності населення Землі спричинили гостру постановку питання про об'єднання зусиль всіх народів для збереження різноманітних форм життя, попередження катаклізмів, спровокованих людством. Тому діяльність, яка має екологічну спрямованість, розуміється як заповідане Богом ставлення людини до тварного світу. Бог благословив людину для користування матеріальними благами для підтримки тілесного життя: «І сказав Бог: «Оце дав Я вам усю ярину, що розсіває насіння, що на всій землі, і кожне дерево, що на ньому плід деревний, що воно розсіває насіння, – нехай буде на їжу це вам!» (Бут. 1, 29). Проте екологічна діяльність, з точки зору православних теологів, не матиме бажаних результатів, якщо люди не прагнутимуть подолати відчуження від Бога і жити за його заповідями.

Враховуючи важливість питань екології, у проекті зазначається, що необхідно розвивати у вищих учбових світських і церковних закладах дослідження взаємозв'язку людини і тварного світу, розглядати екологічну тематику на церковних науково-практичних форумах, вести богословське обговорення екологічних проблем з помісними

православними церквами, обмінюватися досвідом в міжхристиянському і міжрелігійному діалозі [10].

Підтвердженням таких прагнень стало підписання Патріархом Константинопольським Варфоломієм і Папою Римським Іоаном–Павлом II «Венеціанської декларації» (2002 р.), в якій зазначалося, що наступив вирішальний момент в історії людства, коли можна все змінити і врятувати планету [9]. Тому церква сьогодні приділяє значну увагу екологічним проблемам, від вирішення яких значною мірою залежить подальше існування людини.

Аналізуючи діяльність православної церкви можемо виокремити наступні екологічно орієнтовані її напрямки: літургійна діяльність; екологічне виховання і освіта; залучення віруючих до розробки й впровадження екологічно безпечних технологій ведення господарства, до участі в громадських, державних екологічних ініціативах; створення спеціалізованої колегіальної церковної структури; проведення семінарів, симпозіумів, конференцій; включення у діяльність монастирів і приходів турботи про природу. Варто зупинитися на виділених напрямках детальніше.

Літургійна діяльність православної церкви володіє потенціалом для розвитку екологічної діяльності. У зв'язку з цим необхідно видавати існуючі, а також розробляти молитовні чини із закликами допомоги Божої для сільськогосподарської діяльності, правильного користування природними ресурсами, різноманітні праці, спрямовані на збереження навколишнього середовища.

Зауважимо, що зростаючому споживанню природних ресурсів і забрудненню навколишнього середовища сприяє домінування споживацької психології. Натомість православна традиція виховання формує відповідальне ставлення до всього творіння Божого. Людство, користуючись дарами природи, повинно усвідомити, який вплив на працю має духовний стан людини. Відзначається, що варто заохочувати священнослужителів до вивчення основ екології як науки і законів функціонування біосфери. Для виховання дітей і молоді у дусі відповідальності на стан довкілля потрібно вводити теми християнської екологічної етики в церковні, а по можливості й у світські програми навчання та виховання, сприяти введенню екологічної тематики в науково–педагогічну діяльність церковних вищих навчальних закладів, в курси перепідготовки кадрів, додаткову духовну освіту.

Православні віруючі повинні залучатися до розробки і впровадження технологій і способів управління господарством, орієнтованих на захист навколишнього середовища, брати участь в державних і громадських екологічних ініціативах, підтримувати екологічно орієнтовані програми, проекти і розробки, сприяти їх розробці, популяризації, впровадженню і використанню.

Доцільним є створення спеціалізованої колегіальної церковної структури, яка систематично займатиметься екологічними проблемами, здійснюватиме консультативну, експертну, інформаційну, організаційну і координаційну підтримку екологічним церковним ініціативам і проектам. Екологічна програма діяльності православної церкви може бути виділеною як особливий напрямок єпархіальної і приходської роботи. Важливою є підтримка волонтерських акцій, зокрема з прибирання сміття, очищення водойм, озеленення вулиць та ін. [10].

Одним із напрямків екологічної діяльності є проведення семінарів, симпозіумів, конференцій. За участю православної церкви було проведено ряд семінарів на о. Халки (Греція): «Навколишнє середовище і релігійна освіта» (1994 р.), «Навколишнє середовище і етика» (1995 р.), «Навколишнє середовище і ЗМІ» (1996 р.), «Навколишнє середовище і справедливість» (1997 р.), «Навколишнє середовище і бідність» (1998 р.). Патріарх Константинопольський Варфоломій I брав участь в екологічних форумах в Японії і Великобританії (1995 р.). Разом з Ж.Сантером він виступив в якості організатора екологічного симпозіуму «Чорне море в кризі» (Одеса, 1997 р.). Під його керівництвом відбулися симпозіум «Екологічний інститут на о. Халки» (1999 р.), конференція в Стамбулі (2000 р.). Патріарх виступав з проповідями на екологічну тему в Катманду, Непалі на конференції «Священні Дари Живої Планети» (2000 р.). Став організатором (разом з Р.Проді) і учасником міжрелігійних симпозіумів «Релігія, наука і навколишнє середовище»: присвяченого проблемам Егейського моря (1995 р.), круїз

по р. Дунай «Ріка життя» (1999 р.), «Адріатичне море в небезпеці» (2002 р.), «Балтійське море – загальний спадок» (Естонія, 2003 р.), «Арктика: дзеркало життя» (2007 р.) [9].

Зауважимо, що великим потенціалом для практичної реалізації православного підходу до екологічних проблем володіють монастирі і приходи, які включають в свою діяльність турботу про природу, що виявляється у розвитку екологічно безпечного аграрного виробництва [10]. Адже, щоб досягнути сакральне бачення творіння, людина повинна володіти вдячністю і самодисципліною. Висловлюючись богословськими категоріями, покликана бути істотою єхаристичною і аскетичною. Варто нагадати, що з точки зору православного віровчення, творіння – це власність людини, а дар Бога, дар чуда і краси, який потрібно передавати далі з вдячністю і любов'ю. Тобто, якщо світ є священним таїнством, то це виключає спробу людини оволодіти ним. Володіння чи експлуаторська влада над природними ресурсами привнюється швидше до первородного гріха, ніж до дару Божого. Це є результатом жадібності, яка виникає внаслідок відчуження від Бога і відмови від сакраментального світогляду. Гріх відділив свяченне від мирського. Православні теологи вважають, що людина повинна бути аскетичною, проявляти самоконтроль і самообмеження, бережливність, відмовляючись від чогось заради всього. Лише тоді людська діяльність може стати інструментом миру і життя, а не насилля і смерті [4, с.30]. На нашу думку, за умов врахування у діяльності православної церкви вищесказаного на всіх рівнях, можлива її плідна співпраця з державними інститутами, суспільством загалом.

Отже, можна виділити два основні напрямки екологічної діяльності: 1) матеріальний, метою якого є збереження навколишнього середовища шляхом екологізації виробництва, ведення екологічно безпечного сільського господарства тощо; 2) теоретичний, метою якого є формування екологічної культури та освіти. Матеріальному напрямку відповідає природно–перетворювальна програма екологічної діяльності, а теоретичному – когнітивна, яка сприяє створенню й реалізації цільових програм, спрямованих на екологізацію системи науково–теоретичного знання, і регулятивно–аксіологічна, що орієнтує суб'єкта діяльності на соціально–екологічні цінності, які є основою для формування екологічного світогляду, свідомості, освіти і виховання [11, с.98]. Православна церква прагне реалізовувати окреслені напрямки екологічної діяльності, ініціює взаємодію із суспільством.

Так, у проекті документу «Основи екологічної концепції Російської Православної Церкви» зазначено, що єпархії, приходи можуть підписувати угоди про співпрацю з регіональними і місцевими структурами, оскільки православна церква відкрита для співпраці на рівні громадських, державних і міжнародних структур. Це, в свою чергу дозволить:

- обговорювати і здійснювати спільні заходи щодо охорони навколишнього середовища;
- брати участь в форумах, конференціях, які мають екологічну спрямованість, ознайомлювати всіх зацікавлених зі своїм розумінням екологічних проблем і наявним досвідом їх вирішення;
- працювати над спільними екологічно спрямованими проектами;
- активно розвивати церковну присутність у громадській і науковій екологічній діяльності на міжнародному, національному і регіональному рівнях [10].

На нашу думку, ці заходи можуть мати позитивні наслідки для подолання екологічної кризи, зокрема для остаточного усвідомлення її зв'язку з духовною кризою сучасного людства, зміни ціннісних орієнтирів людини, необхідності посилення етичної складової у вирішенні глобальних проблем.

Підводячи підсумки, зауважимо, що релігія здійснює значний вплив на суспільство, виконуючи роль морального регулятора у взаємодії людей один з одним, а також з навколишнім середовищем. Зважаючи на це, православна церква на сучасному етапі розвитку цивілізації прагне не бути осторонь її проблем, активно приймає участь у заходах щодо їх усунення, зокрема шляхом включення екологічної складової у літургійну діяльність, проведення різноманітних заходів, розробки документів, дослідження тем даної спрямованості тощо. Хоча діяльність церкви в окресленому напрямку сьогодні є не завжди і не скрізь достатньо активною, але заслуговує на увагу міжнародного співтовариства, оскільки володіє значним потенціалом для вирішення екологічних

проблем, її ініціативи мають позитивні наслідки, сприяють підвищенню рівня екологічної свідомості та культури.

Список використаних джерел

1. Академічне релігієзнавство. Підручник / За науковою редакцією професора А. Колодного. – К.: Світ Знань, 2000. – 862 с.
2. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту; [пер. з давньоєвр. та давньогрец. Укр. Бібл. тов.]. – К.: Українське Біблійне товариство, 1991.
3. Білявський С. О. Основи екології: Підручник / Г. О. Білявський, Р. С. Фурдуй, І. Ю. Костіков. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 2006. – 408 с.
4. Варфоломей. Мир как таинство. Богословское и духовное видение мира / Варфоломей // Журнал Московской Патриархии. – 2010. – №7. – С. 29–31.
5. Вітюк І. К. Філософсько-релігійне осмислення глобальних екологічних проблем / Вітюк Ірина Костянтинівна / Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення: збірник матеріалів III Міжвузівської науково-теоретичної конференції молодих науковців від 8 грудня 2010 року / за заг. ред. проф. Сауха П. Ю. – Житомир: Видавничий центр ЖДУ імені Івана Франка, 2010. – С. 63–65.
6. Герасимчук А. А. Проблема відповідальності людини в процесі її взаємодії з природою в інтерпретації сучасних польських філософів / Герасимчук А. А. // Українська полоністика. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – №7. – С. 18–25.
7. Кисельов М. М. Концептуальні виміри екологічної свідомості: Монографія / Кисельов М. М., Деркач В. Л., Толстоухов А. В. та ін. – К.: Вид. Парапан, 2003. – 312 с.
8. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви: [відп. ред. архімандрит Никон (Русин)]. – К.: Інформ.-вид. центр УПЦ, 2002. – 80 с.
9. Патриарх Варфоломей I [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://antimodern.wordpress.com/2010/01/31/bartholomew/>.
10. Проект документа «Основа екологической концепции Русской Православной Церкви» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.pravmir.ru/proekt-dokumenta-osnovu-ekologicheskoy-koncepcii-russkoj-pravoslavnoj-cerkvi/>.
11. Фенно І. М. Церква і екологічні проблеми людства / І. М. Фенно // Схід. Аналітично-інформаційний журнал. – 2010. – №3 (103). – С. 97–101.
12. Ecumenical Patriarch Demetrios I Message for the Day of the Protection of the Environment [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.patriarchate.org/documents/demetrios>.

Мельничук В. В. Екологическая деятельность православной церкви

Проанализированы основные направления экологической деятельности православной церкви. В этом ракурсе рассмотрены особенности взаимодействия церкви и общества. Внимание сосредоточено на исследовании роли православия в преодолении экологического кризиса.

Ключевые слова: экологическая деятельность, экологические проблемы, православная церковь, окружающая среда, общество.

Melnychuk, V. V. Ecological Activity of the Orthodox Church

The main lines of the ecological activity of the Orthodox Church are analyzed. Peculiarities of the interaction between the Orthodox Church and society concerning ecology are outlined. The emphasis is made on the research of the role of the Orthodox Church in overcoming ecological crisis.

Key words: ecological activity, ecological problems, the Orthodox Church, environment, society.